

Selånger-Kungsnäs [Y 10]

Detta är en värdebeskrivning som ska förklara och förtydliga värdena inom riksintresset.

Id: Y 10

Namn: Selånger-Kungsnäs

Kommun: Sundsvall

Socken: Selånger

Huvudsaklig karaktärstyp: Centralbygd

Andra karaktärstyper: Fornlämningsmiljö, Odlingslandskap, Bymiljö, Sockencentrum

Riksintressebeskrivning beslutad av RAÄ 1996:

Motivering:

Centralbygd, Medelpads administrativa och ekonomiska centrum före Sundsvalls grundläggning 1621 och ett av de fornlämningsrikaste områdena i landskapet. (Fornlämningsmiljö, Bymiljö).

Uttryck för riksintresset:

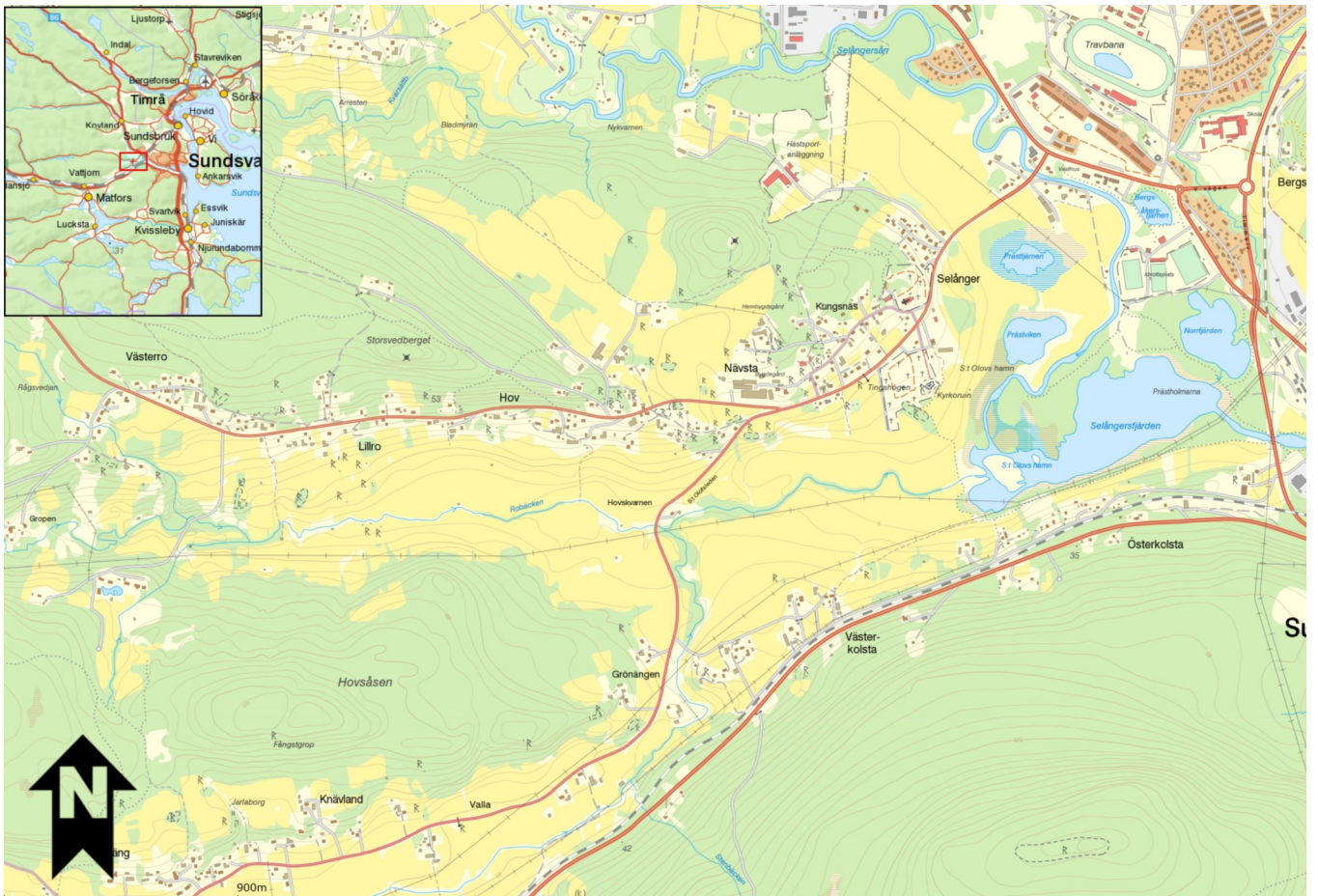
Öppet jordbrukslandskap vid djupt liggande havsfjärd med rikt fornlämningsbestånd av järnåldersgravfält, fossila åkrar, pilgrimsled och S:t Olofshamn omtalad 1519. Sockencentrum med medeltida kyrkoruin och skola. Byarna Hov och Kungsnäs speglar genom det topografiska läget de förhistoriska och medeltida centralfunktioner som kan förknippas med dessa namn. En "tingshög" finns i området. Bebyggelsen från 1800-talet håller kvar byarnas traditionella lägen.

Länsstyrelsen
Västernorrland

Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00

E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

© Länsstyrelsen, Lantmäteriet, NVDB, ESRI Inc, RAÄ, SGU, Sjöfartsverket, SMHI, SVO, SCB, SJV, FM, Bergsstaten, SLU

Skala 1:18000

Utbredning och landskap: Området omfattar större delen av den dalgång som ligger väster om Selångersfjärden, inte långt från centrala Sundsvall. Mjukt sluttande åkermarker på båda sidor av Robäcken som mynnar ut i Selångersfjärden begränsas av skogsklädda, bergiga åsar främst i norr och sydöst. Byarna och bebyggelsen ligger samlade längs kanterna mellan skog och åkermark.

Utdrag från RAÄ ordlista med landskaps- och miljötyper:

Centralbygd: Landskapsparti präglad av allt sedan förhistorisk tid successivt utvecklat jordbruk som till följd av ekonomiska och kommunikationsmässiga fördelar under lång tid dominerat intilliggande trakter, vilket bl.a. framgår av att gemensamma centralfunktioner (tingsplatser, huvudkyrkor, handelsplatser mm) varit lokaliserade till den relativt begränsade centralbygden. Denna är vanligen antingen i *Dalgångs-* eller *Slättbygd*.

Riksintressets värden:

- En av regionens mest betydelsefulla centralbygder under järnålder och medeltid.
- En av Medelpads tätaste järnåldersbygder med ett stort antal välbevarade fornlämningar i karaktäristiska lägen i landskapet.
- Jordbruksbebyggelse i ålderdomliga bylägen som knyts samman av en väg vars historia stäcker sig mycket långt tillbaks i tiden.
- En plats med starka immateriella värden i form av till exempel gamla ortnamn, traditioner och berättelser.

Riksintresset Selånger-Kungsnäs visar ett agrart kulturlandskap kring en dalgång vid Selångersfjärden. Området har varit en centralbygd från förhistorien, genom medeltiden och fram i historisk tid; här har viktiga samhällsfunktioner som administration, handel och religionsutövning samlats.

Området är en av landskapets tätaste järnåldersbygder och är rikt på fornlämningar, framförallt i form av gravar. Gravarna ligger i höga lägen kring det som idag är en odlad dalgång, men som under järnåldern var en havsvik som bröt igenom landskapet. Flera av ortnamnen inom riksintresset kan också härledas till järnåldern.

Under medeltiden var Selångersfjärden fortfarande en segelbar havsvik och Selånger var en betydelsefull kommunikationsknutpunkt. Här låg en viktig hamn och här möttes också den nordsydliga kustlandsvägen och handelsvägen mot Norge. Selångers socken har medeltida rötter och skriftliga källor visar på socknens betydelse ur ett administrativt och ekonomiskt perspektiv. Ruinen från den medeltida kyrkan som uppfördes på 1200-talet har ett karaktäristiskt läge på en höjd ursprungligen med närhet till vattnet. Huvudexemplaret av Hälsingelagen ska ha varit fastkedjad i den medeltida kyrkan vilket tyder på att Selånger var en centralort för ett större område än Medelpad.

I byn Näs (Kungsnäs) låg också en av Norrlands sex kungsgårdar. Det var till kungsgården som skatterna skulle föras och det var där ting skulle hållas. I och med att Sundsvall blev stad 1621 förlorade Kungsgården i Näs sin betydelse.

Området blev också en betydelsefull plats för Sankt Olavskulten under medeltiden. Legenden säger att kung Olav Haraldson landsteg här på sin väg tillbaka till Norge efter år i landsflykt. Mycket snart efter sin död blev kung Olav dyrkad som helgon. Den medeltida kyrkan kom att helgas åt S:t Olav och hamnen fick namnet Sankt Olofs hamn. Från Selångers medeltida kyrka utgick också pilgrimsleden till S:t Olavs grav i Nidaros, Trondheim.

Den bördiga jorden i dalgången är en av orsakerna till den tidiga etableringen under järnåldern. Området har alltid varit lättodlat, vilket också präglar dagens landskap. Byarna inom riksintresset har ålderdomliga lägen på höjdryggen mellan skog och odlingsmark och ligger i anslutning till järnålderns gravar. På så vis har det forntida bosättningsmönstret levt kvar långt fram i historisk tid. Det finns en väl bevarad jordbruksbebyggelse från det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet. De två skolbyggnaderna, en tidig handelsbod och Selångers nya kyrka berättar om Selångers fortsatta betydelse som sockencentrum.

Riksintresset Selånger-Kungsnäs har ett starkt samband med det närliggande riksintresset Högom, ett monumentalt höggravfält från järnåldern.

Länsstyrelsen
Västernorrland

Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00

E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

Så här syns riksintressets värden i landskapet:

Riksintresseområdet Selånger-Kungsnäs har ett stort upplevelsevärde tack vare sin långa och spännande historia och det välbevarade kulturlandskapet. Området har ett centralt läge mellan två av länets stora älvar och längst in i den nu uppgrundade havsfjärden. Det goda hamnläget intill den viktiga kommunikationsleden mellan Selångersbygden och Norge i kombination med områdets bördiga sedimentjordar gav förutsättningarna för bygdens etablering och utveckling både ur ett jordbruks- och handelsperspektiv.

Området är rikt på fysiska lämningar i landskapet som speglar platsens långa historia. Det finns också spår, som inte syns i landskapet, men som markerar områdets betydelse. Det är spår som de gamla ortnamnen, skriftliga källor och traditioner och legender. Flera byar har ortnamn som antyder att de är mycket gamla. Ortnamn som Vi och Hof brukar förknippas med de helgedomar eller heliga platser där man dyrkat asatrons gudar. Ett sådant exempel är byn Hov. Flera av ortnamnen kan också kopplas till de gamla järnåldersgårdarna. Typiska järnåldersnamn är de ortnamn som slutar med ändelsen -sta (ställe eller plats). Förleden i gårdsnamnet innehåller ofta ett förnamn som kan syfta på den person som röjde och byggde gården. Exempel på sådana ortsnamn i området är Nävsta och Kolsta.

Järnålderns spår i landskapet

Det finns över 150 registrerade järnåldersgravar inom riksintresseområdet och de flesta syns väl i landskapet. Det är framförallt gravar i form av gravhögar och stensättningar. De synliga fornlämningarna berättar om mänsklig aktivitet med betoning på begravningstradition, bosättningsmönster, religionsutövande och kommunikationer.

Gravarna är ensamliggande, samlade i grupper eller i större gravfält. Här finns också enstaka storhögar. Flera av de ensamliggande gravarna kan ursprungligen ha ingått i gravgrupper eller gravfält, då många gravar har odlats eller grävts bort under århundradena. Gravarna ligger i ett randområde mellan skog och åker, ofta i anslutning till nuvarande bebyggelse eller på impediment i den öppna odlingsmarken. Gravarna ligger i lägen som ursprungligen var synliga från den idag uppgrundade vattenväg som havsviken utgjorde. Där den tidigare havsviken bröt in genom landskapet rinner idag den smalare Robäcken.

Flera gravar i området har undersökts genom åren. I de undersökta gravarna har man hittat brända ben från de begravda samt tillhörigheter som smycken, kammar och keramik, ting som de döda fått med sig som gravgåvor. Undersökningar har också gjorts intill den nuvarande kyrkogården. Där har boplatsmaterial från både järnålder och senare tid hittats. Detta visar på det för järnåldern karaktäristiska bosättningsmönstret med gårdar och gravar i nära anslutning till varandra.

Området har en stor mängd gravar men dessa speglar endast en minioritet av befolkningen här under järnåldern. Man kan anta att endast någon person per generation har gravlagts på gårdens egna gravfält. Orsaken till att en individ fick en tydligt markerad grav var förmodligen hög status, medan de allra flesta fick en enklare grav utan synlig markering ovan mark.

Länsstyrelsen
Västernorrland

Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00

E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

Ett medeltida centrum

Den medeltida kyrkan uppfördes längst ut på det näs som gett byn Kungsnäs, tidigare Näs, sitt namn. Läget på höjden är typiskt för de medeltida kyrkorna; kyrkan var väl synlig i det öppna landskapet och från vattnet och hamnen. Kyrkan uppfördes på 1200-talet, ursprungligen med ett rektangulärt långhus med rakt avslutat kor, senare tillkom ett torn i väster. Torn var unika i Medlepad under medeltiden, vilket vittnar om platsens höga status och betydelse. Efter att Selånger nya kyrka uppförts på 1870-talet lämnades den gamla till sitt öde och förföll. 1928-29 frilades och återskapades delar av murarna och kyrkoruinen fick den form den har idag.

Vid kyrkoruinen står en av två runstenar som är knutna till kyrkan. Stenen hittades inmurad i koret när ruinen restaurerades på 1920-talet. Runstenen är troligen från mitten av 1000-talet och ska ses som ett kristet monument i samband med att kristendomen spreds och efterhand antogs i bygderna. Stenen blir på så vis en koppling mellan järnålder och medeltid. Detta tyder tillsammans med namnet på grannbyn Hov att det funnits en kultplats i området under lång sammanhängande tid.

Helgonet S:t Olof har haft en stark ställning i Medlepad och legenden om hans landstigning vid hamnen i Selånger har präglat riksintresseområdet. Den medeltida kyrkan helgades åt S:t Olof och härifrån utgick och utgår också en av pilgrimslederna till helgonets grav i Nidarosdomen i Trondheim. Dagens sträckning av pilgrimsleden är markerad med stolpar och genom riksintresset kan den följas förbi nya kyrkan, genom Kungsnäs och till Nävsta/Hov där den viker av och korsar dalgången mot söder och Kolsta för att vidare fortsätta längs Ljungans dalgång och in i Jämtland.

Kungsgården som låg i Näs omnämns i Hälsingelagen på 1320-talet och etablerades troligen under slutet av 1200-talet. Kungens fogde som residerade här fram till 1628 upprätthöll ordningen i området och såg till att allmänheten i landskapet betalade sina skatter. Kungsgården var också platsen där praktiska och politiska beslut fattades. Makten delades även med kyrkan, som både kontrollerade och spred information om kungens beslut. I närheten av den medeltida kyrkoruinen finns en kulle som av tradition kallas Tingshögen. Den har bedömts vara en naturbildning och inte en gravhög och ligger i minneslunden på den nuvarande kyrkogården. Tingshögen kan ses som en symbol som förstärker platsens administrativa roll och betydelse.

Hamnen som låg öster om medeltidskyrkan fick namnet S:t Olofs hamn. Den var länge endast känd genom uppteckningar och muntliga traditioner. På 1990-talet lokaliserades platsen genom arkeologiska undersökningar. Öster om kyrkoruinen påträffades flera byggnader, en kalkmila och stora mängder kalksten. Kalkbruket har med största sannolikhet använts till byggandet av den medeltida kyrkan. Sammantaget påvisar föremålsfynd och byggrester i området att hamnen togs i bruk under 1200-talet och att den hade sin mest expansiva period under 1300- och 1400-talen. Föremål har också hittats i den omgivande åkermarken. Allt tyder på att människorna som levde här har haft långväga kontakter. Svenskpräglade mynt från 1300- 1600-tal, keramik från Tyskland, pärlor av bärnsten och brynen från Skåne mm berättar om att varutransaktioner har förekommit på platsen. Detta har tolkats som tecken på att här har funnits representanter från en högre samhälls nivå, socialt och ekonomiskt, med långväga kontakter. Det finns flera informationsskyltar i området som illustrerar det forna hamnområdet och som berättar om legenden om S:t Olof.

Hamnläget har, som nämnts tidigare, betytt mycket för utvecklingen av området, varför också dagens vattenkontakt, visuell och fysisk, till Selångersfjärden och förbindelsen till havet via Selångersån är viktiga komponenter för att de historiska sambanden ska förstås.

Lansstyrelsen
Västernorrland

Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00

E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

Ett sockencentrum fram i historisk tid

När Sundsvall grundades förlorade området sin status som administrativt centrum för trakten men fortsatte att vara centrum för socknen. Från 1700-talets mitt fram till det tidiga 1800-talet ökade folkmängden. Selångers nya kyrka uppfördes 1780-85 och ersatte den gamla som blivit för liten för socknens befolkning. Kyrkan ligger högt vid skogsbrynet med prästgård och tillhörande ekonomibyggnader nedanför. När den uppfördes utgick man inte längre från vattenvägen och hamnläget, istället placerades den i höjd med byarnas läge i landskapet. I Nävsta startades också socknens första och enda skola 1847. En befintlig mangårdsbyggnad användes och finns ännu kvar. Intill ligger den nya skolan som uppfördes 1891. Vid vägen i Hov finns en byggnad som år 1900 uppfördes som handelsbod och var en av de tidigaste lanthandlarna i trakten.

Gamla bylägen och bevarad bebyggelse

Landskapets förutsättningar har styrt bosättningsmönstret och bebyggelseutvecklingen från forntid fram i historisk tid. Den jordbruksbebyggelse från det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet som finns bevarad ligger, som nämnts tidigare, på flera platser i nära anslutning till järnålderns gravar.

Samtliga byar inom riksintresset har en lång kontinuitet. Ortnamnen Näs (Kungsnäs) och Hov omnämns som byar redan före år 1400 och de övriga byarna omnämns första gången under 1400- och 1500-talen. Vid 1600-talets mitt var byarna huvudsakligen små; Hov var dock den näst största i socknen med fem gårdar. Fram till slutet av 1800-talet var Selångersbygden en utpräglad jordbruksbygd vilket fortfarande kan avläsas i bebyggelsen.

Genom att följa den gamla vägens sträckning från nya kyrkan och västerut kan det äldre rörelsemönstret upplevas och samtidigt får man en förståelse för det agrara bebyggelsemönstret. Gårdarna är uppförda på mark som inte var lämplig att odla och ligger placerade på höjdryggen i landskapet och utefter vägen. I de allra brantaste lägena har bebyggelsen anpassats efter topografin och byggnaderna klättrar upp för sluttningarna. Bebyggelsemönstret ser likadant ut i de södra delarna av riksintresset, på andra sidan dalgången. Byarna har förtätats med nyare bostadsbebyggelse från senare delen av 1900-talet, men det äldre bebyggelsemönstret har bibehållits.

Den vida dalgången gör området överblickbart och bidrar till det höga upplevelsevärdet av 1800-talets agrara landskap. Det öppna landskapet skapar långa utblickar från byarna i höjdlägena ned över åkrarna. Från Kolsta i söder kan man tydligt se bebyggelsemönstret med alla byarna på kanten mellan odlingsmark och skog som avslutas med kyrkan i öster.

Flera av gårdarna har en byggnadsgruppering som är typisk för 1800-talets gårdsstruktur, med två bostadshus i vinkel mot varandra. Runt bostadshusen står sedan mer oregelbundet den övriga bebyggelsen med ladugård och ekonomibyggnader. Bostadshusen är överlag målade i ljusa kulörer och ekonomibyggnaderna är faluröda. I en kulturmiljö av den här typen är ekonomibyggnader och uthus lika viktiga komponenter i den byggda miljön som mangårdsbyggnaderna. Utspridda på åkrarna i framförallt den västra delen av området står ängslador. Ängsladorna är ett karaktärsbildande inslag i landskapet och är viktiga för helhetsupplevelsen, men är en byggnadstyp som mist sin funktion och alltmer har försvunnit.